

ALENA PROKOPOVÁ / 8. 9. 2017

Zánik samoty Berhof

Režisér Jiří Svoboda a scenárista Vladimír Körner se v roce 1983 pro příběh o zmrzačených lidských duších vypravili do poválečných Sudet.

Spisovatel Vladimír Körner do historie domácího filmu zasáhl jako scenárista, dramaturg i jako autor kvalitních literárních předloh. Patrně nejoceňovanější je jeho spojení s režisérem Františkem Vlácilem, z něž vzešla středověká balada filmy Údolí včel (1967), drama z poválečných Sudet Adelheid (1969), lyrická Pověst o stříbrné jedli (1973) a čapkovská adaptace Stín kapradiny (1984). Pozdější spisovatelovu spolupráci s jinými filmaři tak neovlivnila jen jeho vlastní, robustní vypravěčská záliba v mravně naléhavých tématech vyjadřovaných zpravidla prostřednictvím historizujícího rámce, ale i pomyslná nutnost vyrovnat se s „vláčilovským stínem“.

Nástup normalizace pracovní pouto mezi Körnerem a „jeho“ režisérem násilně rozvolnil: oba tvůrci pracovali s jinými autory, a to také na látkách, které jim konvenovaly a na kterých by se za jiných podmínek možná mohli znovu sejít. Vlácil tak realizoval se scenáristou Jiřím Křižanem dva filmy odehrávající se (stejně jako Adelheid) v poválečných Sudetách – Stíny horkého léta (1977) a Pasáčka z doliny (1983). Körner se obdobím sklonku války a temných stínů přesahujících do nově nabyté svobody dotýkal ve filmech Cukrová bouda (1980), Kukačka v temném lese (1984), Pramen života – Der Lebensborn (2000) a Krev zmizelého (2005). Jedním z nejvýznamnějších filmů Körnerovy filmografie však zůstává psychologické drama Zánik samoty Berhof. Novelu, která poprvé vyšla v roce 1973, chtěl původně pro film adaptovat právě František Vlácil (a dokonce toužil obsadit Petra Čepka, který si zahrál už v jeho Adelheid). Nakonec však film v roce 1983 režijně ošetřil Jiří Svoboda.

Zatímco Vladimír Körner byl s filmem spjatý už od počátku šedesátých let, jen o šest let mladší Svoboda vstoupil do oblasti hraného filmu jako scenárista na začátku normalizačního desetiletí. Coby režisér debutoval dramatickým příběhem Rukojmí

z povídkového filmu *Motiv pro vraždu* (1974) a v rámci celovečerní produkce psychologickým příběhem *Zrcadlo pro Kristýnu* (1975). V následujících letech si Svoboda vybudoval a obhájil pověst poutavého vypravěče se smyslem pro dramatický efekt a morální přesah. Přesvědčivým důkazem jeho zajímavosti se stalo zvláště drama *Schůzka se stíny* (1982), v němž podle vlastního scénáře vyprávěl o setkání zestárlé dvojice, která kdysi v koncentračním táboře společně přežila sadistické pokusy nacistických lékařů.[1]

V *Zániku samoty Berhof* rozehrávají Körner a Svoboda (kteří se společně podíleli na scénáři) expresivní drama, jež je temným pandánem zmíněných *Stínů horkého léta*. Zatímco Vlášil vsadil na atmosféru sluncem bičovaných Beskyd roku 1947, körnerovský příběh se odehrává v Jeseníkách na sklonku prvního poválečného léta. V obou případech je dějištěm vyprávění venkovská samota, jejíž obyvatelé jsou konfrontováni s nacistickou bojůvkou pokoušející se z území nedávno osvobozeného Československa přejít přes hranice domů, do Německa. Rodina ovčáka Barana, jejíž statek obsadí skupinka banderovců, drží v Křižanově jednoznačně „správně“ rozdaném vyprávění pohromadě. Osazenstvo samoty Berhof je ovšem autory vmanipulováno do méně jednoznačných situací. Dole v městečku sice válka už skončila, ve zpustlém domě chamtivého, krutého, opileckého sedláka Habigera (přesný Ladislav Křiváček), jemuž právě zemřela žena, ovšem nachází útočiště nejen nacistická jeptiška Salome (fascinující Jana Brejchová, již Svoboda předtím využil v televizní *Jehle a Schůzce se stíny* a potom v dramatu *Skalpel, prosím*) se svými třemi mladistvými chráněnci – werwolfy, ale i prostitutka Tylda (Evelyna Steimarová), která unikla před lynčem motivovaným styky s nacisty. Vztahy mezi nedobrovolným hostitelem a jeho samozvanými hosty jsou díky podobnosti povah od začátku napjaté. Situaci ještě zhoršuje hloupá a smyslná Tylda, která provokuje mladíky Detleva a Unkase, jimž bylo – s přispěním Salome – surově ukradeno dětství a vnucen život bez budoucnosti a naděje.[2]

Čistotu a nevinnost ve světě zabydleném padlými, živočišnými, vnitřně zmrzačenými postavami zastupuje jen Habigerova šestnáctiletá dcera Ulrika (talentovaná Petronela Vančíková, jež se později objevila ve Svobodových filmech *Svět nic neví* a *Prokletí domu Hajnů*). Okolní postavy ji vychylují z role dcery truchlící po milované matce a mimoděk ji donutí předčasně dospět. Dívka tak bojuje s tyranským otcem, je přitahována k obojetně mateřské Salome a soucítí s werwolfem Erikem, jenž ovšem

není součástí všeobecného pádu do živočišné brutality jen díky své těžké nemoci.

Ulrika, jejíž víra v Boha je podrobena nadlidské zkoušce, v mnohém připomíná Vančurovu Markétu Lazarovou – postavu, již na filmovém plátně vdechl nový život právě František Vlácil. Podobně jako Markéta má hrdinka *Zániku samoty Berhof* silného protihráče z „vnějšího světa“, mimo rodný statek. Je jím poručík (Milan Kňažko), který má zajistit spravedlnost a klid v městečku, kde tradičně žili pospolu Češi, Němci a Poláci a kde donedávna vládli nacisté, s nimiž všichni více či méně spolupracovali. Bezejmenný ochránce spravedlnosti v mnohém připomíná Viktora z *Adelheid*, jeho vztah k Ulrice (jež je po matce napůl Němka) je však silně ambivalentní. (Pedofilnímu podtónu tohoto vztahu autoři filmu vzdorovali prostřednictvím scény, v níž poručík navazuje vztah s věkově přiměřenější polskou číšnicí). Otcovský ochranitel fascinovaný Ulričinou krásou a čistotou se v poručíkovi sváří se znaveným vykonavatelem spravedlnosti, jenž si ovšem jako jediný z přítomných mužů v krutě sexistickém světě zachovává víru v ženskou důstojnost. To se projevuje i ve finále, kdy se poručík pokouší zabránit střelbě vojáků na (v jeho očích) zjevně bezbrannou Salome...[3]

Zánik samoty Berhof, který vznikl v koprodukcii Filmového studia Barrandov a polského Zespólu „Kadr“, představoval ve své době provokativní dílo nejen díky chladnokrevnému pohledu na úpadek lidského druhu, nesouvisejícímu s konkrétní historickou dobou, ale i díky efektní vypravěčské strategii. Na té měl velký podíl i kameraman Vladimír Smutný, který sice spolupracoval s Františkem Vlácilem na *Dýmu bramborové natě* (1976) a *Hadím jedu* (1981), v tomto případě (a v řadě dalších) se však přizpůsobil Svobodově smyslu pro nervní, vypjatě expresivní atmosféru, jež konvenovala – spíš než dobové domácí produkci – zahraničním standardům. Film získal řadu ocenění, mj. Velkou zvláštní cenu poroty na MFF Karlovy Vary, a diváckou zajímavost si udržuje dodnes.

Zánik samoty Berhof uvede televizní kanál CS Film v sobotu 9. září ve 22:00.

Zánik samoty Berhof (ČSSR – Polsko 1983), režie: Jiří Svoboda, scénář: Vladimír Körner, kamera: Vladimír Smutný, hudba: Jozef Revallo, střih: Josef Valušiak, hrají: Petronela Vančíková, Jana Brejchová, Ladislav Křiváček, Milan Kňažko, Marek Probosz, Zbigniew Susziński, Vítězslav Pohanka, Evelyn Steimarová, Štefan Mikšovic, Jerzy Nowak, Lubomír Kostelka a další. ÚPF, 89 min.

Poznámky:

[1] Zájem o období třicátých a čtyřicátých let Jiří Svoboda projevil později nejen v dramatech *Papilio* (1986) a *Svět nic neví* (1987), ale i v četných svých televizních pracích.

[2] Další „vláčilovskou“ souvislostí je skutečnost, že polští herci Marek Probosz a Zbigniew Susziński byli později obsazeni do hlavních rolí ve *Stínu kapradiny*.

[3] Ze scény, kde poručík obrací jeptiščino mrtvé tělo, vystříhli tvůrci kvůli námitkám polských cenzorů záběr na ruku, v níž žena svírá kříž.